

УДК 821.133.1.09 (65)

І.І.Логвінов

БЕЗУМОВНИЙ ФРАНКОМОВНИЙ ЧИННИК МАГРИБСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

Магрибська франкомовна література залишається досить енігматичною навіть на початку другого десятиліття ХХІ ст. Специфічність цього письменства пояснюється перш за все способом його входження в систему національних літератур, а також – характером його диференціації в загальнофранцузькому літературному ареалі. Франкомовна магрибська література відрізняється не стільки від своїх мовних сестер, скільки від літератури французькою мовою (що виникла в країнах Магрибу в середовищі європейських поселенців), від так званої північно-африканської школи французьких письменників, що вважали себе легітимними представниками марокканської, алжирської, туніської літератур. Франкомовна література, безперечно, була своєрідним поштовхом, обумовила виникнення перших літературних спроб автохтонів-письменників, представників корінного населення. Але усвідомити і ці перші спроби, і весь подальший розвиток цього типу словесності – в цілому нового, хоча й закономірного феномену арабоберберської культури цього регіону, сприймати це явище як власне магрибське, специфічно національне, а не лише як похідне від французького – внаслідок колоніального *présence française* на території Північної Африки, виявилось гострою необхідністю.

Важливим для нашої розвідки є самоусвідомлення явища цієї літератури, досвід її самоаналізу, погляд на себе „зсередини”, її самовідчуття як складової частини єдиного організму національної культури, адже, на наш погляд, такого роду соціо-психологічний експеримент показовий для процесу генезису і еволюції національної самосвідомості загалом, принаймні для тієї його частини, що пов’язана з новою стадією розвитку суспільства [6, 25].

Творчість національних письменників, їх самосвідомість відображає не лише суб’єктивну картину духовного життя магрибських країн періоду національно-визвольної боротьби, здобуття незалежності та розвитку у нових соціально-політичних умовах, а й об’єктивний процес відродження, становлення, формування та виокремлення нових напрямків національних культур загалом. Вагомий доробок літератур Марокко, Алжиру, Тунісу свідчить про нелегкий шлях їх самоідентифікації, пошуки специфічних рис самосвідомості, яка і визначає національний принцип у системі світової літератури. Незважаючи на певну прив’язаність постколоніальних культур до їхніх колишніх поневолювачів, слід, однак, зазначити, що ми поділяємо точку зору АязаАгмада, про те, що постколоніальні літератури – це літератури про „нашу класову структуру, нашу родинну ідеологію, наш тілесний та сексуальний менеджмент, наші ідеології та наше мовчання” [4, 563-564].

Поза сумнівом, провідні письменники національних літератур, ідеологи і політичні діячі Алжиру, Марокко і Тунісу, серед яких такі постаті, як алжирці Б.Хадж Алі, Б.Хальфа, М.Лашраф; поети і письменники алжирці Н.Тідафі, А.Креа, А.Грекі, Ж.Сенак, М.Гаддад, М.Діб, К.Ясін; туніський письменник і публіцист А.Меммі; марокканські прозаїки А.Сефруї, Д.Шрайбі; поет і філософ М.А.Лахбабі, А.Лаабі, Т.Беджеллун, виявились і літописцями такого особливого феномену як досліджуване нами письменство, визначивши його головні тенденції, ідейно-естетичне кредо і соціальні функції. Перефразовуючи Р.Барта, їх творчість стала відбитком почуття, пережитого суспільством, а історія їх творчості стає свого роду історією цього суспільства [3, 89].

У зазначений нами період виникає об'єктивна потреба заснування власної літератури як необхідної складової нової культури, рішучого відокремлення від літератури країни-колонізатора, прагнення укорінити свою творчість в автохтонній сфері, незважаючи на неписьменність населення, погано розвинуту систему засобів масової інформації. Письменницька творчість виступала виразником суспільної свідомості, в її намаганні знайти шляхи і форми духовної колонізації. Зауважимо, що на 50-60-ті роки припадає період найактивнішого розквіту літературної самосвідомості, незважаючи на те, що більшість франкомовних письменників іммігрували до Франції, передчуваючи, що розмах національно-визвольної боротьби призведе до незалежності Магрибу.

Але чому саме франкомовна магрибська література? Питання постало із самого початку і не даремно. Хіба письменник арабо-мусульманського походження (М.Фераун, Маммері, Каір-Еддін) не повинен писати мовою своїх пращурів? Багато запеклих націоналістів звинувачували франкофонних письменників, особливо у колоніальні часи та період незалежності, у зраді, що полягала у написанні творів мовою іноземця, більше того, гнобителя.

Існує багато причин даного феномену. Насамперед, становлення більшості франкомовних магрибських письменників відбувалось у колоніальний період. Їм, які отримали освіту французькою мовою, писати рідною класичною арабською було майже неможливо через її значну відмінність від розмовної, якою вони володіли. Деякі з них, як, наприклад, Буджедра, знайшов вихід, подаючи свої твори обома мовами. А такі, як, скажімо, М.Гаддад повністю *francisé* (офранцужений), все життя шкодували, що нездатні творити арабською: „Французька більше відділяє мене від батьківщини, аніж Середземне море” [7, 116]. Інші ж, як К.Ясін, М.Каір-Еддін, проголосили про свою вірність мові колонізатора: „Писати французькою – це вільний вибір. Я розглядаю мову як робочий інструмент і засіб використання” [7, 116]. Однак, такий вибір дається непросто: не існує легкого білінгвізму, особливо, якщо дві мови протистоять одна одній в нерівних умовах колоніалізму.

Бажання метрополії насадити французьку мову призвело до обернено пропорційного результату. Очікуваним наслідком повинно було бути

розповсюдження заступницьких настроїв серед автохтонного населення колоніального режиму. Але саме завдяки французькій мові інтелігенція визначилась у своєму ставленні до колонізації, свого місця у політичному і культурному світі. „Французька мова відіграла роль „мови-містка”, що дозволив світу, ще у колоніальну епоху, незважаючи на існуючий стереотип про варварство аборигенів, дізнатися правду не про дикунство Алжиру, але про самотність алжирської культури та про існування тут цивілізації” [2, 141].

Проблема вибору мови, якою творили національну літературу північно-африканські франкомовні письменники, була надзвичайно гострою, повною протиріччя і сум'яття. Віддати перевагу мові колонізатора могло означати повну культурну асиміляцію магрибців, приналежність французькій культурі. Власне, досягнення тих цілей, які й переслідувала політика колоніалізму: побудувати непроникний бар'єр між колонізованими і їх національним походженням, традиціями, обґрунтувати меншовартість автохтонних культур, щоб згодом нівелювати їх і „розчинити” у „домінантній” європейській культурі. Проголошення такої настанови викликало спочатку негативну реакцію тих представників літературних кіл, хто змушений був в умовах колоніалізму оволодіти мовою іншої культури для ствердження власної. М.Гаддад вважав, що: „Ми пишемо французькою, але не по-французьки” [5, 184]. Однак А.Меммі [8, 140], дослідивши та проаналізувавши виниклу мовну ситуацію, усвідомлює увесь її драматизм: „Користуючись лише однією своєю мовою, колонізований стає чужим у своїй власній країні, де панує колонізатор. У колоніальному контексті білінгвізм необхідний. Це передумова будь-якої комунікації, будь-якої культури і прогресу” [6, 28]. При цьому колоніальний білінгвізм, рятуючи колонізованого від самоізоляції, небезпечний своєю катастрофою, оскільки не лише мови знаходяться в постійному протиборстві, але й світогляди – чужий і свій. Звідси й психологічне відчуття роздвоєності, драматизм самовідчуття письменника, який є втіленням усіх протиріччя, усіх комплексів колонізованого, що опинився у глухому куті. Він змушений писати для тих, хто його поневолив, тому його твори переповнює смуток і страждання, через нав'язану йому диглосію. Ці ж роздуми пронизують і всю творчість А.Джебар, особливо показовим у цьому сенсі є її „Алжирський квартет”. Більше того, письменниця віднаходить свій власний метод боротьби з мовою колонізатора, вкрапляючи у канву твору велику кількість арабізмів, вплітаючи образи з берберських казок, арабських міфів. Таке підкреслене захоплення фольклором, звернення до своєї історії, культури та традиції було викликано ростом національної самосвідомості, реакцією на тривалий період насильницької європеїзації.

Зауважимо, що процес асиміляції не був повним, оскільки область розповсюдження французької культури була не дуже значною у порівнянні з великою кількістю населення у Магрибі. Тому автохтонні традиції, національна культура не були зруйновані політикою колонізації. Хоча звичайно,

франкофонний вплив був значним, і як наслідок відбулося нашарування культур, яке помітне в творчості і сучасних магрибських письменників.

Гуманізм та інтернаціоналізм, почуття власної гідності, усвідомлення себе спадкоємцями багатих культурних традицій своїх народів і відчуття своєї культури поряд з іншими світовими культурами, почуття „кровного і духовного братерства” з демократичним людством – ці якості завжди вирізняли франкомовних письменників Магрибу. Всі вони пишуть французькою, добре знайомі з французькою культурою, але не забули власну культурну спадщину, якою просякнута вся їх творчість.

Питання мови, таким чином, залишається для письменників-франкофонів життєво важливим (особливо в Магрибі, де історія залишила глибокі сліди, і де автохтонна культура виявляється найбагатшою і найбільш вкоріненою, ніж деінде), зобов'язуючи кожну особистість вирішувати проблему власної ідентичності

Пошуки ідентичності у сучасній франкомовній магрибській літературі не розглядаються лише на прикладі окремого індивідуума. Здається, що письменники все частіше цікавляться *колективною пам'яттю* для віднайдення в ній коренів спільної ідентичності, до зникнення якої призвела колонізація. Мова йде не лише про погляд на історію як на місце політичної або націоналістичної ворожнечі, що є характерною рисою минулого століття, але й про доколоніальні часи.

Усвідомлення приналежності до своєї землі, свого зв'язку з життям народу, акцент на власній ідентичності дає підстави стверджувати, що магрибська франкомовна література не є складовою французької. Однією з характеристик франкомовної магрибської літератури, доказом багатства і життєздатності виступає різноманітність її форм вираження. Твори традиційної фактури, як у М.Ферауна, А.Сефруї, стоять поряд із складнішими творами Н.Фареса, А.Меддеба. Протягом останньої половини минулого сторіччя ця література продовжувала оновлення своєї форми, збагачення свого тематичного змісту, постійно звертаючись до епохи боротьби. Якщо перші твори, опубліковані письменниками Магрибу на початку 50-х (А.Сефруї, М.Фераун, А.Маммері, А.Меммі), були створені під впливом найкласичнішої французької літератури, то невдовзі з'являється абсолютно нова література, яка деконцентрує та шокує європейського реципієнта своєю новизною та несхожістю, стилістичною свободою. Лейтмотивом нової магрибської літератури стала тема зіткнення патріархальних пережитків і сучасних тенденцій, яка постійно еволюціонувала та наповнювалась новою суттю.

Прозаїки М.Фераун, М.Діб, М.Маммері, М.Гаддад, Д.Шрайбі, А.Сефріуї, А.Меммі та поети М.А.Лахбабі, Б.Х.Алі, Б.Хальфи, А.Грекі, Ж.Сенака, Н.Тидафі були засновниками сучасної франкомовної літератури Магрибу. Хоча не слід нехтувати творчістю письменників, що творили арабською та французькою ще в 20-40-і роки. Однак лише після Другої Світової війни в епоху національно-визвольного руху з'являється новий напрямок культури,

ознака художньої свідомості епохи, що закономірно сприяла народженню національної літератури, нових літературних жанрів і форм, які в свою чергу слугували поштовхом заснуванню та еволюції нової арабської літератури.

Квінтесенцію думок, які передавали в своїх книгах франкомовні письменники, проілюстрував Альбер Меммі у передмові до антології магрибських франкомовних письменників (1964): „Жертви колоніалізму беруть слово не задля того, щоб констатувати присутність цього зла, але для того, щоб відобразити внутрішній світ колонізованого, його буденне рутинне життя, перебудову психології у відповідності до вимог бурхливого розвитку поневолених країн” [6, 31]. Північно-африканські письменники залишали „за собою право репрезентувати Схід західній аудиторії говорити від його імені” [1, 54].

Колоніальна література розглядала життя колонізованих автохтонів крізь призму європейського бачення, де аборигенам з їх турботами, бажаннями та сподіваннями була відведена незначуща роль. Тому першочергове завдання полягало у виведенні колонізованої нації на передній план твору, де їй і належить бути як творцю історії та культури. Але цю місію на себе взяли лише письменники – представники своєї землі: М.Фераун, М.Діб, М.Маммері, М.Гаддад, Д.Шрайбі, А.Сефріуї, А.Меммі, А.Джебар, Н.Бурауї.

Творчість багатьох прозаїків і поетів, поява на літературному обрії нових форм і жанрів свідчить про нерозривний зв'язок мистецтва та письменства, зокрема, з національно-визвольним рухом націй, їх політичною боротьбою, їх революційним запалом. Формування й розквіт художньої свідомості епохи, відображеної на сторінках літературних творів, безпосередньо залежить від історично значущих періодів у житті народу. Хвиля національно-визвольних революцій у країнах Магрибу у 50-х-60-х роках ХХ сторіччя є яскравим доказом цієї закономірності, демонструє тісний зв'язок літератури й політики, мистецтва й історії народів. „Однією з особливостей франкомовної літератури <...> стало виникнення різних літературних жанрів (прози, поезії, драматургії), що практично вкладається в хронологічні рамки кількох років – з кінця 40-х до середини 50-х років – розмаїття форм і тенденцій, а також переважання прози в системі жанрів” [2, 142]. Навіть у сучасних умовах незалежності література Магрибу не лише різко сприймає всі суспільні зміни, а й співставляє нововведення з принципами часів національно-визвольної боротьби, зайвий раз доводячи, що для магрибського письменника визначальним є поняття *національний*, особливо для тих письменників-франкофонів, які продовжують писати „чужою” мовою, що відіграла велику роль у розвитку сучасної літератури Магрибу, пишачись при цьому своєю національною культурою та автохтонним корінням, пращурами та традиціями.

Франкофонна література, яка від витоків вважалася „екзотичною”, розвинула свій природній голос і набула сили, оскільки здатність використовувати іншу мову дала письменникам вищу ступінь свободи. Однак саме після здобуття незалежності франкофонна література посіла належне

місце. Головною її метою було спростування колонізаторської точки зору про те, що автентичні культури є менше вартісними або взагалі не існують. Літератори досягли цієї цілі, сфокусувавши свій погляд на детальному зображенні автохтонного суспільства, щоб висвітлити його культурне багатство і неоднозначність.

На перший погляд здається, що лейтмотивом франкофонної літератури виступає політика, а доробок магрибських письменників слід розглядати як войовничу літературу „третього світу”, таку, що позбавлена естетичної цінності та універсальної тематики.

З іншого боку, франкофонний літератор не може писати, не переймаючись проблемами суспільства, яке зображує. Але він також є носієм багатой культурної спадщини, яку неможливо проігнорувати і приховати. Більше того, ці „письменники протесту” в загальному добре обізнані з поточними літературними і соціальними проблемами. Вони часто живуть в екзилі, щоб уникнути цензури, а їх „подвійна свідомість” і глибоке знання двох і більше культур дає можливість переходити за межі часткового і досягати універсального.

У Північній Африці до західного стилю „егоїстичного” романтичного кохання чоловіка до жінки, а тим паче кохання жінки до чоловіка, часто ставляться з підозрою і вважають його чимось нерозумним, ризикованим, тим, чого треба соромитися, неприпустимим приводом для заколоту проти „традиційних цінностей”, що виникає через „брак любові і поваги до своїх родичів”. Крім того, така любов розглядається як руйнівник самого східного поняття „маскуліну”, оскільки чоловік дозволяє оплутати себе „жіночими чарами”, ризикуючи позбутися своєї влади.

Таку точку зору частково можна пояснити східною орієнтацією суспільства на верховенство родинних зв'язків, превалювання пуританізму, в центрі якого знаходимо самоконтроль і самозречення та особливе бачення ролі жінки у громаді. Порожнеча, що виникає, не може бути заповнена соціально дозволеними стосунками і високо поцінованою любов'ю до „старших”. Тому, підігрите суспільством, абстрактне бачення любові і ненависті переважає між людьми в часи війни, а інколи також і в мирний період, допомагаючи заповнити існуючий вакуум.

На початку ХХІ ст. магрибські письменники все частіше звертаються не лише до політичних подій, а й до культурно-психологічних, до витоків процесу, що призвів до складного феномену духовної і зокрема, естетичної „багатоукладності” своїх нових національних культур.

Франкомовна література Магрибу існує на перетині двох культур – метрополії та колонізованих – і є не лише наслідком прагнення розповісти про себе Європі, а й сплетінням різних культурних чинників. Але якби сприйняття чужорідних культурних цінностей не було попередньо підготовлене всією культурною і економічною інфраструктурою колоніального суспільства і якби національний ґрунт залишився „байдужим” до цього всього і продовжував би

сподіватись на свою „самодостатність”, то й по сьогодні людство мало б у цьому регіоні своєрідні анклавні або „законсервовані” середньовічні типи (наприклад, повільний літературний розвиток Мавританії), або ж зразки, подібні до них, що збереглися в африканських родоплемінних культурах [6, 41-42].

Франкомовна література, поєднавши своєрідним чином французьку та арабо-берберську культуру, відіграла важливу роль у період, коли арабомовне письменство лише робило перші кроки, стала помітним явищем і в Європі, і в Північній Африці, автохтонні літератори знайшли своє місце у художній системі мистецтва ХХ сторіччя. Такі письменники, як М.Діб, М.Гаддад, Д.Шрайбі, М.Маммері, К.Ясін, А.Меммі, А.Джебар та інші є предметом гордості не лише магрибської, але й французької літератури, а їх твори – визначними пам’ятками світової літератури.

Отже, лейтмотивом у складному комплексі питань культурного розвитку незалежної Африки, країни якої залишилися у побутовій сфері франкомовності, стала проблема подальшого розвитку національного мистецтва та літератури. На попередньому етапі автентичне мистецтво, як і художня творчість, були позбавлені можливості задовольнити духовні потреби суспільства, оскільки їх витoki формувались на родоплемінному та феодальному ґрунті. Безперечно, автохтонна культура, збагачуючи неонаціональну культуру, виводила її на новий щабель розвитку. Звідси однією з провідних тем сучасної африканської літератури виокремилася тема конфлікту „нового та старого” в зрізі патріархальних пережитків і нових напрямків, яка залишається актуальною до сьогодні. Зміна сюжетної лінії у сучасних творах у цьому аспекті ґрунтується на розумінні трансформації суспільної системи як історично детермінованого утворення. На зміні темі конфлікту між колонією та метрополією приходиться тема інтеріорного стану, недоліків суспільства. Також, як ми бачили, залишається актуальною проблема збереження елементів архаїчної культури, збереження у синтезованому мистецькому арсеналі найкращих принципів традиційного спадку та сучасних тенденцій. Сьогодні африканські письменники поділяються на два діаметрально протилежних табори: прихильників відродження культурного спадку (вони відображали первинно-міфологічний образ, що містив у собі сталий містичний расовий початок і лежав у основі духовного та психічного складу африканця) та поборників повної трансформації культурної сфери.

У сфері творчості тяжіння до колишнього відтворюється у прагненні відкрити та розвинути ті самобутні начала, які вдалося вберегти від глобальної європеїзації. Потяг до минулого відображено в бажанні авторів використовувати фольклорні риси, елементи магрибської міфології в сучасних літературних жанрах. Таким чином, титульними письменниками закладається в основу магрибського стилю певний містичний африканський початок і притаманний лише африканцям специфічний світогляд. Прихильники „теорії чорної винятковості” сьогодні вже не у більшості, проте загалом у сучасному

літературознавстві дискусія про тенденції розвитку франкомовного африканського письменства залишається однією з найактуальніших.

Література

1. Афанасьева А.Э. Теория колониального дискурса // Человек в информационном пространстве. Межвузовский сборник научных трудов. – Ярославль, 2003. – С.53-55
2. Демкина О.Н., Прожогина С.В. Литература Алжира (История национальных литератур стран Магриба в трех книгах: Алжир, Марокко, Тунис). – М.: Наука. Восточная литература, – 1993. – 335 с
3. 65 3. Еремеев Л.А. Французский литературный модернизм. – К.: Наук.думка, 1991. – 118 с
4. Мукгереджі А.П. Чий постколоніалізм і чий постмодернізм? // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М.Зубрицької. – Л.: Літопис, 1996. – С. 562-564
5. Никифорова И.Д. Африканский роман. Генезис и проблемы типологии. – М.: Наука, 1977. – 236 с
6. Прожогина С.В. От Сахары до Сены: Литературное пространство франкоязычных магрибинцев в ХХ веке. – М.: Восточ.л-ра РАН, – 2001. – 486 с.
7. Memmi Albert. Portrait du colonisé, suivi du portrait du colonisateur. – Paris. Gallimard. 1985. – 146 p
8. Noiray Jacques. Littératures francophones: Le Mahreb. – Berlin, 1996. – 190 p

Анотація

У статті висвітлюється вплив французького соціо-культурного суперстрату на північно-африканський літературний ареал, творчість національних письменників, їх самосвідомість як відображення не лише суб'єктивної картини духовного життя магрибських країн періоду національно-визвольної боротьби, здобуття незалежності та розвитку у нових соціально-політичних умовах, а й об'єктивного процесу відродження, становлення, формування та виокремлення нових напрямків національних культур загалом.

Ключові слова: Магрибська франкомовна література, самоідентифікація, пошуки самосвідомості, автохтонність, білінгвізм, колонізатор.

Аннотация

В статье раскрывается влияние социо-культурного суперстрата на северо-африканский литературный ареал, творчество национальных писателей, их самосознание как отражение не только субъективной картины духовной жизни магрибских стран периода национально-освободительной войны, обретение независимости и развитие в новых социально-политических условиях, но и объективного процесса возрождения, становления, формирования новых направлений национальных культур в общем.

Ключевые слова: Магрибская франкоязычная литература, самоидентификация, поиски самосознания, автохтонность, билингвизм, колонизатор.

Abstract

The article highlights the influence of the French socio-cultural superstratum on the North African literary area, the work of national writers, their identity, namely reflection of not only subjective picture of the spiritual life of the Maghrebian countries in the period of the national and liberation struggle, getting independence, and development in the new socio-political conditions, but also the objective process of renewal, establishing, formation and singling out of new directions of national cultures in general.

Key words: Maghreb francophone literature, self-identity, search of self-identity, authenticity, bilingualism, colonizer.